

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Περί της αυτοτέλειας της λογοτεχνίας για νήπια και μικρά παιδιά

Για τους μελετητές της παιδικής λογοτεχνίας, η παιδική λογοτεχνία αντιμετωπίζεται ως όλον και ουσιαστικά η μόνη σύγκριση και αντιπαράθεση που γίνεται και είναι επιστημονικά θεμιτή είναι με τη λογοτεχνία των ενηλίκων. Ενίοτε γίνεται λόγος και διαφοροποιείται, αν και όχι με μεγάλη σαφήνεια, η εφηβική λογοτεχνία από την παιδική, προσθέτοντας έτσι μια ακόμη κατηγορία λογοτεχνικών έργων που ορίζονται ηλικιακά. Αν και τέτοιου είδους ηλικιακές διακρίσεις, βάσει των οποίων κατηγοριοποιούνται τα λογοτεχνικά έργα, μάλλον είναι έκθετες στην κριτική των θεωρητικών της λογοτεχνίας, εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται και μάλιστα να είναι πρακτικά ωφέλιμες όχι μόνο για τους εκδότες, αλλά και για επιστήμονες και επαγγελματίες που ασχολούνται με το παιδί και το παιδικό βιβλίο (βιβλιοθηκάριοι, παιδαγωγοί, ψυχολόγοι κ.λπ.).

Προφανώς η βασική ένσταση σε ένα τέτοιου είδους κομματάισμα της λογοτεχνίας οφείλεται στη συνήθη, αν και εν τέλει ελιτίστικη, αντίληψη ότι η Λογοτεχνία —με λάμδα κεφαλαίο— αποτελεί μια ύψιστη διαδικασία τέχνης στην οποία μπορεί να έχει πρόσβαση μόνον ένας αναγνώστης που έχει εισχωρήσει στα βαθύτερα μυστικά της και έχει μνηθεί στους πολύπλοκους και αισθητικά εξελιγμένους μηχανισμούς δόμησης των κειμένων της. Στην «ύψιστη» αυτή τέχνη που προσεγγίζεται μόνον από τέτοιας εμβέλειας αναγνώστες δεν νοείται —σύμφωνα πάντα με αυτούς που υποστηρίζουν αυτή την άποψη— να μπαίνει θέμα

ηλικίας. Η λογοτεχνία είναι μία και προσεγγίζεται μόνον από τους μνημένους ή εν πάση περιπτώσει από τους συχνά εκτιθέμενους σε αυτήν.

Φυσικά στην εποχή μας αποτελεί πια αναμφισβήτητη παραδοχή ότι το λογοτεχνικό έργο οφείλει να ανταποκρίνεται ικανοποιητικά σε γνωρίσματα και κριτήρια που το ορίζουν και συνιστούν αυτό που ονομάζουμε «λογοτεχνικότητα»², το ίδιο όμως αναμφισβήτητη παραδοχή αποτελεί ότι, αναφορικά με τη γνωστή τριάδα των συνιστωσών του λογοτεχνικού έργου: συγγραφέας, κείμενο, αναγνώστης, ο αναγνώστης είναι το ίδιο —και για ορισμένους, περισσότερο— σημαντικός από το συγγραφέα. Στη θεωρία της λογοτεχνίας έχει καταστεί σαφές ότι δεν υπάρχει ένα, σωστό νόημα του κειμένου, αυτό που είχε κατά νου ο συγγραφέας. Ο αναγνώστης είναι αυτός που θα δώσει νόημα στο λογοτεχνικό έργο διά της πράξης της ανάγνωσης και, όπως έχουν δείξει πολύ καλά οι θεωρίες της πρόσληψης και της αναγνωστικής ανταπόκρισης, ο αναγνώστης θα μεταφέρει στο έργο ένα πλαίσιο δικών του πεποιθήσεων και προσδοκιών και μέσα από αυτές θα προσπαθήσει να συνθέσει ένα συνεκτικό νόημα για το κείμενο που διαβάει. Η διαδικασία όμως αυτή θα δράσει αμφίδρομα και πολλές από τις πεποιθήσεις του μέσω της ανάγνωσης του κειμένου τροποποιούνται ή αλλάζουν³.

Στον κόσμο των λογοτεχνικών έργων, έχουν ήδη αναπτυχθεί πολλές φυγόκεντρες τάσεις που ορίζουν και διαφορετικές λογοτεχνικές κατηγορίες, οι οποίες μπορεί να μην ορίζονται ηλικιακά, ορίζονται όμως (κυρίως) με βάση το είδος του αναγνωστικού τους κοινού: η γυναικεία

2. Η λογοτεχνικότητα παρουσιάζεται ως μια γλωσσική ιδιότητα που εκδηλώνεται σε μια λογοτεχνική μορφή. Η μελέτη της προϋποθέτει και επιβάλλει την προσέγγιση του λογοτεχνικού έργου ως αυτοτελούς δομής και όχι ως προβολής ψυχικών αναζητήσεων ή ως ντοκουμέντου μιας συγκεκριμένης εποχής (Σιαφλέκης, 1999: 9).

3. Θα έχουμε την ευκαιρία να μιλήσουμε για τον αναγνώστη στη συνέχεια, τις βασικές αρχές της θεωρίας της πρόσληψης, ή κατ' άλλους της λογοτεχνικής ανταπόκρισης ή περί της αναγνωστικής κοινότητας κατά το Stanley Fish, στο Τέρι Ήγκλετον, *Εισαγωγή στη Θεωρία της Λογοτεχνίας* (εισαγωγή-θεώρηση μετάφρασης Δ.Τζιόβας), Αθήνα, Οδυσσέας 1989, σσ. 111-142.

λογοτεχνία, η λογοτεχνία των εγχρώμων, η μαύρη λογοτεχνία, η ομοφυλοφιλική λογοτεχνία κ.λπ. προχωρούν ουσιαστικά πέρα από τις θεωρίες της αναγνωστικής ανταπόκρισης και αναδεικνύουν το υποκείμενο, την ατομικότητα, στοχεύοντας στο να καταδείξουν τις ποικίλες και συνεκτικές μεταξύ τους δυνατότητες διαμόρφωσης ταυτότητας. Αντιλαμβανόμαστε ότι το πρόβλημα της ταυτότητας γίνεται κομβικό και αναπόδραστο λόγω των εντάσεων που περιέχει και κυρίως μας οδηγεί σε μια άλλου τύπου λογική που όχι μόνο δεν μας λέει ποιο είναι το νόημα που αποκτά το κείμενο, αλλά επίσης δεν μας λέει και τι είναι το νόημα (Culler, 1998: 166-167).

Η πολυδιάσπαση της λογοτεχνίας σε επιμέρους λογοτεχνίες ισχύει αναμφίβολα στο χώρο της λογοτεχνικής θεωρίας και κριτικής και, για να ξαναγυρίσουμε στο αφετηριακό σημείο μας, η παιδική λογοτεχνία μπορεί μεν να ορίζεται ηλικιακά, αλλά δεν ορίζεται μόνον έτσι. Η ηλικιακή διάκριση αναπόφευκτα συνδέεται τόσο με την προσληπτική ικανότητα του αναγνώστη παιδιού όσο και με το ζήτημα της διαμόρφωσης ταυτότητας διά των διαδικασιών ταύτισης που υπεισέρχονται στα λογοτεχνικά βιβλία που γράφονται για τα παιδιά και διαβάζονται από αυτά. Οι θεωρητικοί της παιδικής λογοτεχνίας, παρά τις πολλές, άλλοτε αντιφατικές και άλλοτε αντιμαχόμενες, απόψεις τους για το ποια είναι τα όρια και τα κριτήρια που διαχωρίζουν το παιδί από τον ενήλικο, το παιδικό βιβλίο από το βιβλίο των ενηλίκων και, τώρα πρόσφατα, εάν πράγματι υπάρχουν τέτοια όρια⁴, συνεχίζουν και να μελετούν θεωρη-

4. Η ξένη βιβλιογραφία έχει παραγάγει την τελευταία δεκαετία μια σειρά ερευνών που μελετούν τα παιδικά λογοτεχνικά βιβλία ως δι-ηλικιακά αναγνώσματα που στην τρέχουσα βιβλιογραφία ορίζονται ως cross over, όπως των Sandra Beckett (επιμέλεια), *Transcending Boundaries. Writing for a Dual Audience of Children and Adults*, New York and London, Garland 1999, Perry Nodelman, *The Hidden Adult. Defining Children's Literature*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press 2008 και Sandra Beckett, *Crossover Fiction. Global and Historical Perspectives*, New York, Routledge 2009. Επίσης, για την ελληνική βιβλιογραφία Αλεξάνδρα Ζερβού, *Στη χώρα των θαυμάτων. Το παιδικό βιβλίο ως σημείο συνάντησης παιδιών – ενηλίκων*, Αθήνα, Οδυσσεάς 1997 και Μένη Κανατσούλη,

τικά το παιδί αναγνώστη και να παράγουν εμπειρικές έρευνες που μας πληροφορούν για τον τρόπο που τα ίδια τα παιδιά ανταποκρίνονται στη λογοτεχνία και λειτουργούν ως αναγνώστες (Παπαντωνάκης κ.ά., 2010).

Η ηλικιακή διαφοροποίηση της λογοτεχνίας έχει λοιπόν καταστεί λίγο-πολύ έγκυρη και για τους θεωρητικούς της παιδικής λογοτεχνίας αναπόφευκτη, όμως ειδικότερα η λογοτεχνία που απευθύνεται σε νήπια και σε μικρής ηλικίας παιδιά δεν έχει αποτελέσει μέχρι στιγμής, παρά μόνον ευκαιριακά ή κατά περίπτωση, κατηγορία βιβλίων που να μελετάται ξεχωριστά και επισταμένως. Με αυτό δεν εννοώ καθόλου ότι θα πρέπει να προχωρήσουμε σε περαιτέρω κομματίασμα και της παιδικής λογοτεχνίας ούτε βέβαια ότι θα πρέπει να θεσπίσουμε μια ακόμη ξεχωριστή κατηγορία βιβλίων για παιδιά. Απλώς θέλω να επιστήσω την προσοχή σε αυτό που μελετητές και επαγγελματίες εξειδικευμένοι σε αυτή την παιδική ηλικία γνωρίζουν ήδη καλά: ότι το μικρό παιδί βιώνει, ως ένα βαθμό, άλλου είδους εμπειρίες και έχει άλλου είδους δεξιότητες από τα μεγαλύτερα σε ηλικία παιδιά και πρέπει να αντιμετωπισθεί από τον ενήλικο διαφορετικά.

Μολονότι, όπως άλλωστε έχω υποστηρίξει σε παλαιότερες εργασίες μου⁵, δεν θέλω να ισοπεδώσω συνομήλικους αναγνώστες οιασ-

«Λογοτεχνία ενηλίκων, λογοτεχνία παιδιών: σημεία σύγκλισης δύο διαφορετικών (;) λογοτεχνιών» στο *Η Λογοτεχνία σήμερα. Όψεις, αναθεωρήσεις, προοπτικές* (Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου, επιμέλεια Α. Κατσίκη-Γκίβαλου), Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα 2004, σσ. 98-104. Θεωρώ επίσης ξεχωριστή συμβολή για τα δι-ηλικιακά αναγνώσματα, ειδικά νηπίων και ενηλίκων, το άρθρο της Αλεξάνδρας Ζερβού, «Η ιστορία της Δάφνης ή αναγνώσεις και συν-αναγνώσεις νηπίων και ενηλίκων στη δεκαετία του '90», *Επιθεώρηση Παιδικής Λογοτεχνίας* 13 (1997-8), Αθήνα, Πατάκης, σσ. 27-37.

5. Στα δύο βιβλία μου *Ιδεολογικές διαστάσεις της Παιδικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα, τυπωθήτω-Δαρδανός 2000 και *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της Παιδικής Λογοτεχνίας σχολικής και προσχολικής ηλικίας* (αναθεωρημένη/επαυξημένη έκδοση του *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της Παιδικής Λογοτεχνίας*, 1996), Θεσσαλονίκη University Press Studio, 2002.

δήποτε ηλικίας και να τους αντιμετωπίσω ως μια ενιαία μάζα που ανταποκρίνεται μηχανικά και ομοιόμορφα στα λογοτεχνικά κείμενα, τείνω να παραδεχθώ πλέον ότι το πραγματικό παιδί ή, πιο συγκεκριμένα, το παιδί όπως το διαμορφώνει ο συγγραφέας ο οποίος γράφει για παιδιά, έχει κάποια γενικά και αντιπροσωπευτικά χαρακτηριστικά τα οποία ταιριάζουν στα περισσότερα παιδιά της ίδιας ηλικιακής φάσης. Αυτή η ενοποίηση των αναγνωστών, αν και συμβατική και με μία έννοια κανονιστική, αποτελεί ένα δεδομένο ή, αν θέλετε, μια αναπόδραστη συνθήκη τόσο για μελετητές της παιδικής λογοτεχνίας που εξετάζουν θεωρητικά τα λογοτεχνικά κείμενα όσο και για αυτούς που κάνουν ερευνητικές εφαρμογές σε μεμονωμένους αναγνώστες ή ομάδες αναγνωστών.

Υπό αυτές τις προϋποθέσεις, εάν τα κείμενα για μεγαλύτερα παιδιά γράφονται και εξετάζονται πάντοτε στη βάση μιας φανεράς ή λανθάνουσας σύγκρισης με τη λογοτεχνία των ενηλίκων, στα κείμενα που απευθύνονται στις μικρές ηλικίες παιδιών η σύγκριση που εμφιλοχωρεί προκύπτει κυρίως από τη διάκριση ανάμεσα σε αναγνώστες και προαναγνώστες. Προ-αναγνώστης⁶ είναι αυτός που δεν έχει γίνει ακόμη αναγνώστης, που βρίσκεται σε μια προγενέστερη φάση. Αυτή ορίζεται ηλικιακά, αλλά επίσης ορίζεται και πολιτισμικά: ο αποδέκτης του κειμένου μπορεί να είναι αμύητος, ακατέργαστος ακόμη, ώστε να μην είναι σε θέση να το αντιλαμβάνεται ικανοποιητικά, αλλά μπορεί επίσης να σημαίνει ότι αρκείται να απολαμβάνει ή να προσλαμβάνει τα «κείμενα» στο πλαίσιο ενός προφορικού πολιτισμού. Ο προ-αναγνώστης μπορεί να συμμετέχει σε μια προφορική λογοτεχνία και, ακόμη και αν αγνοεί το γραπτό λόγο και τους κανόνες του, παρόλα αυτά μπορεί να έχει εκτεθεί ήδη στη λογοτεχνία και τις λογοτεχνικές συμβάσεις —μέσω των λογοτεχνικών αφηγήσεων που του απευθύνουν οι ενήλικοι— έτσι όπως ισχύουν στον προφορικό πολιτισμό.

6. Τον όρο δανείζομαι από την Αγγελική Γιαννικοπούλου, στο «Ανάγνωση ιστοριών σε προαναγνώστες. Αναγνωστικές εμπειρίες μη αναγνωστών», *Επιθεώρηση Παιδικής Λογοτεχνίας* 11 (1996), Αθήνα, Πατάκης, σ. 42.

Για παράδειγμα, η προφορική μνήμη λειτουργεί αποτελεσματικά με τους «διογκωμένους» χαρακτήρες, πρόσωπα δηλαδή που τα κατορθώματά τους είναι μνημειώδη. Η νοητική οικονομία, μας λέει ο Ong, από την ίδια της τη φύση δημιουργεί υπερμεγέθεις χαρακτήρες, δηλαδή ηρωικούς, για να οργανώσει την εμπειρία με κάποια μόνιμη απομνημονεύσιμη μορφή (Ong, 1997: 96). Μολονότι οι διογκωμένοι χαρακτήρες σε έργα της προφορικής γραμματείας δεν αναπτύχθηκαν ούτε υποστηρίχθηκαν για λόγους διδακτικούς, παρόλα αυτά είναι όμοιοι με τους διογκωμένους χαρακτήρες —οι οποίοι όμως έχουν διδακτικό σκοπό— των παραμυθικών αφηγήσεων που απευθύνονται (ή απευθύνονται αναπροσαρμοσμένες) σε παιδιά. Έτσι, ο πολύ κακός (και ομιλών) λύκος, η απίστευτα αφελής Κοκκίνοσκουφίτσα, η τρομακτικά ψηλή φασολιά κ.λπ. συμπυκνώνοντας σε απόλυτο βαθμό το κυρίαρχο χαρακτηριστικό τους, με άλλα λόγια διογκώνοντάς το, τελικά αποσκοπούν να διδάσκουν το μικρό παιδί. Με αυτόν τον τρόπο του υποδεικνύουν, παραδείγματος χάριν, ποια μπορεί να είναι η διαφορά καλού και κακού όπως αυτά εμψυχώνονται από τον καλό χαρακτήρα ή τον κακό, αντίστοιχα. Ταυτόχρονα όμως οι παραμυθικοί χαρακτήρες εμπίπτουν στη βασική αρχή του προφορικού πολιτισμού: με τη διόγκωση να καθίστανται απομνημονεύσιμοι. Και πάλι ο Ong μας λέει ότι είναι ευκολότερο να θυμάσαι τους Κύκλωπες απ' ό,τι ένα τέρας με δύο μάτια ή τον Κέρβερο απ' ό,τι ένα συνηθισμένο μονοκέφαλο σκυλί. Ή οι λογοτυπικές αριθμητικές ομαδοποιήσεις των παραμυθιών, π.χ. οι τρεις Μοίρες, οι τρεις αδελφοί, οι επτά νάνοι κ.λπ., είναι επίσης μνημοτεχνικά χρήσιμες (Ong, 1997: 97). Η συμπύκνωση λοιπόν του βασικού, χαρακτηριστικού γνωρίσματος ενός μυθικού, παραμυθικού ή λογοτεχνικού χαρακτήρα είναι ιδιαίτερα βοηθητική στην απομνημονευτική ικανότητα του αναγνώστη.

Εάν, στην προσπάθειά μας να υποδείξουμε ένα είδος αυτοτέλειας που έχει η λογοτεχνία για μικρές ηλικίες σε σχέση με την παιδική λογοτεχνία, καταφύγαμε στη διάκριση μεταξύ αναγνώστη και προ-αναγνώστη, η δεύτερη κατηγορία επιχειρημάτων προέρχεται εντελώς απροσδόκητα από την ολοένα και μεγαλύτερη συζήτηση που γίνεται

για μια λογοτεχνία δι-ηλικιακή ή, για να χρησιμοποιήσουμε τον ακριβή διεθνή όρο, για μια *crossover* λογοτεχνία. Ο όρος, αλλά και αυτό που περιγράφει, έχουν γίνει πολύ της μόδας τελευταία και σίγουρα αντιπροσωπεύει τις πολύ νέες τάσεις της σύγχρονης θεωρίας που αφορά την παιδική λογοτεχνία και όχι μόνον. Αν και πολύ αφαιρετικά, θα λέγαμε ότι πίσω από τον όρο *crossover* συνωστίζονται απόψεις που καταλήγουν στην ενότητα των λογοτεχνικών έργων και στην κατάργηση των ηλικιακών διαφοροποιήσεων και κατηγοριοποιήσεών τους. Ή, για να το πούμε με τα λόγια της Sandra Beckett «η παιδοποίηση των ενηλίκων ή, ανάποδα, η ενηλικοποίηση των σημερινών παιδιών και των εφήβων είναι η κύρια αιτία του φαινομένου *crossover*» (Beckett, 2009: 258).

Η Beckett, στο βιβλίο της *Crossover Fiction*, επισημαίνει ότι πρόκειται για φαινόμενο που εμφανίστηκε στο τέλος της δεκαετίας του '90 και έχει έκτοτε αποτελέσει λογοτεχνική νόρμα. Καθώς, ειδικά μετά τον Χάρυ Πόττερ, η παιδική λογοτεχνία πέρασε δοξαστικά τα σύνορα που τη διαχωρίζουν από τη λογοτεχνία των ενηλίκων, τώρα πια διαβάζεται ανεμπόδιστα και άνευ συστολής και από τους ενηλίκους και ουσιαστικά έπαψε η διάκριση μεταξύ των δύο αυτών λογοτεχνιών. Η παιδική λογοτεχνία κέρδισε σε κύρος, από τη στιγμή που έγινε και ανάγνωσμα ενηλίκων. Έτσι, παρόλο που κάποιοι παρακολουθούν αποδοκιμάζοντας τη διόγκωση του φαινομένου, την «παιδοποίηση» της ενήλικης κουλτούρας (*infantilisation of adult culture*), οι περισσότεροι υπογραμμίζουν τις δύο βασικές παραμέτρους που υπεισέρχονται και επαναπροσδιορίζουν τη λογοτεχνία: ότι, μέσα από τους *crossover* συγγραφείς και τα έργα τους, γίνεται μια μίξη και αλληλοδιείσδυση των λογοτεχνικών ειδών και ότι επανεισάγεται θριαμβευτικά στη λογοτεχνία —και κόντρα σε μια ελιτίστικη αντίληψη— η ενδιαφέρουσα πλοκή⁷.

7. Πολύ κατατοπιστικός ο επίλογος της Sandra Beckett, στο *Crossover Fiction. Global and Historical Perspectives*, ό.π., σσ. 251-271. Σχετικά με την ενδιαφέρουσα πλοκή, επεξηγώ λέγοντας ότι λογοτεχνικά βιβλία που είχαν μεγάλη

Βέβαια έχω επίγνωση ότι ακόμη δεν έχω δείξει πώς όλη αυτή η ευδοκιμούσα συζήτηση για την crossover λογοτεχνία αποτελεί ένα επιχείρημα, όπως ισχυρίστηκα προηγουμένως, υπέρ της άποψης που υποστηρίζω, δηλαδή την αυτοτέλεια, κατά κάποιον τρόπο, της λογοτεχνίας που απευθύνεται σε νήπια και μικρές ηλικίες. Είναι πολύ φυσικό να αντιτείνει κανείς ότι οι λογοτεχνικές ιστορίες για αυτές τις ηλικίες και πολύ ενδιαφέρουσα αφήγηση έχουν, η οποία μάλιστα κατά κύριο λόγο στηρίζεται στην πλοκή, και έχουν μίξη λογοτεχνικών ειδών (π.χ. συνύπαρξη εικονογράφησης και κειμένου, παραμυθιού/φαντασίας και ρεαλισμού κ.λπ.). Καθώς λοιπόν διαπιστώνουμε να υπάρχουν στη λογοτεχνία για μικρά παιδιά βασικά στοιχεία της crossover λογοτεχνίας, τι είναι αυτό που κατοχυρώνει την αυτοτέλειά της και αποδυναμώνει την άποψη για την υπαγωγή της σε μια ενιαία λογοτεχνία;

Αν και προφανώς την απάντηση δεν θα τη δώσω —γιατί δεν είναι έτσι— από την έκπτωση της ποιότητάς της ούτε από το ότι δεν τη διαβάζουν και ενήλικοι, όμως θα την αντλήσω εν μέρει από την επιχειρηματολογία των ίδιων των crossover συγγραφέων: θεωρούν ότι η μόνη διαφορά μεταξύ λογοτεχνίας για ενήλικους και για παιδιά είναι η σεξουαλικότητα (Beckett, 2009: 263). Οι ευρέως διαδεδομένες κατασκευές του παιδιού ακόμη σήμερα εξακολουθούν να απηχούν την ανησυχία και την απέχθεια της κοινωνίας στην έννοια του σεξουαλικοποιημένου παιδιού. Οι κυρίαρχες αφηγήσεις για τα παιδιά είναι ότι είναι αθώα και πρέπει να παραμείνουν αθώα αναφορικά με τις σεξουαλικές επιθυμίες και προθέσεις (Weldy & Crisp, 2012: 368).

Βέβαια πρέπει να παραδεχτούμε ότι στην παιδική λογοτεχνία, αλλά για μεγαλύτερα παιδιά, το ταμπού της παιδικής σεξουαλικότητας έχει καταπέσει, όπως έχουν δείξει οι μελέτες του James Kincaid (1994, 1998) και άλλων. Ένα από τα βασικά επιχειρήματα που χρησιμοποιούν για να δείξουν πως η παιδική ηλικία κάθε άλλο παρά ανέπαφη είναι

απήχηση στο κοινό με την πλοκή τους και όχι με άλλα λογοτεχνικά στοιχεία, πιο «δύσκολα», που αντιστέκονταν στη νοητική επεξεργασία, κατά καιρούς δέχτηκαν δριμεία κριτική και θεωρήθηκαν εύκολη λογοτεχνία και κατ' επέκταση κακή.

από τη σεξουαλικότητα είναι η σιωπηρή, επίσημη και εκ των προτέρων αποδεκτή υπόθεση ότι τα παιδιά είναι ετεροφυλόφιλα: αποτελεί λοιπόν μύθο ότι τα παιδιά είναι αθώα, δεν μπορούν να παραμένουν αθώα, υποστηρίζουν, από τη στιγμή που τους μαθαίνουν την κανονιστική σεξουαλικότητα (το να είσαι ετεροφυλόφιλος).

Όμως ακόμη και αν συμφωνήσουμε ότι τα παιδιά σεξουαλικοποιούνται όλο και σε μικρότερη ηλικία, παρόλα αυτά στη λογοτεχνία για τις μικρές ηλικίες αποτελεί σχεδόν κανόνα ότι το παιδί είναι άφυλο και οι λογοτεχνικές υποθέσεις διατηρούν προστατευμένη την παιδική αθωότητα. Ακόμη και όταν υπάρχει σεξ ή βία ή θάνατος ή πόλεμος ή μεταφυσικές αγωνίες και ανησυχίες, παρέχονται υπαινικτικά, καλυμμένα, έμμεσα και με το βαθύτερο νόημα να μην αποκρυπτογραφείται τις περισσότερες φορές από τα ίδια τα παιδιά. Αυτό θα γίνει σε πολύ μεγαλύτερη ηλικία, όταν πια οι παιδικές αφηγήσεις επανέρχονται στο μυαλό τους και συμπληρώνονται με τα νοήματα που έλειπαν τότε στο μικρό παιδί. Πάντως για τους θεωρητικούς, έχοντας ως γνώμονά τους την απουσία αυτών των θεματικών, αυτό το κομμάτι της (πρώιμης) παιδικής λογοτεχνίας αποκτά μια δική του αυτονομία.

Έτσι, έρχομαι στο τρίτο επιχείρημα που θα συμβάλλει υπέρ της άποψης περί διαφοροποίησης της λογοτεχνίας για μικρές ηλικίες, το οποίο προκύπτει από τα χαρακτηριστικά της παιδικής ηλικίας, όπως ορίζονται σύμφωνα με τα στάδια ανάπτυξης του παιδιού. Οι Barbara Travers και John Travers, μελετητές της παιδικής λογοτεχνίας που υιοθετούν την αναπτυξιακή οπτική, μιλώντας για τα παιδιά προσχολικής ηλικίας 2 έως 5 ετών, διατυπώνουν τα γενικά αναπτυξιακά χαρακτηριστικά της ηλικίας αυτής:

- Ως προς τη φυσική κατάσταση, το σώμα τους μεγαλώνει γρήγορα και η κίνησή τους γίνεται περισσότερο συντονισμένη.
- Η νοητική ανάπτυξη προχωρά σε ολοένα και περισσότερες αφηρημένες κατασκευές.
- Η γνωστική ανάπτυξη σταθερά βελτιώνεται, αλλά ο εγωκεντρισμός κυριαρχεί στη σκέψη τους.

- Η γλωσσική εξέλιξη παρέχει στα παιδιά περισσότερες λέξεις για τις συνομιλίες τους.
- Οι σχέσεις αυξάνονται γρήγορα και δραματικά. Καινούργια αδέρφια γεννιούνται ή προστίθενται άλλα στην οικογένεια, όταν οι γονείς ξαναπαντρεύονται, ενώ παππούδες και γιαγιάδες βρίσκονται σε επαφή ολοένα και περισσότερο με τα εγγόνια τους.
- Οι βρεφονηπιακοί σταθμοί όπου πηγαίνουν τα παιδιά οδηγούν και σε άλλες σχέσεις με άλλα παιδιά.
- Η αυτοαντίληψη των παιδιών αλλάζει σιγά-σιγά, καθώς ανταγωνίζονται με άλλους και αναμετρούν τις δυνάμεις τους και τις αδυναμίες τους (Travers & Travers, 2008: 166-167).

Αντίστοιχα, και για την πρώτη σχολική ηλικία, από 5 έως 7 ετών, σύμφωνα με την αναπτυξιακή προσέγγιση:

- Σωματικά, το παιδί γίνεται λεπτότερο και η σωματική ρώμη και ο συντονισμός του σώματος αυξάνονται.
- Οι κινητικές ικανότητες βελτιώνονται.
- Σε ψυχολογικό επίπεδο, η μνήμη και η προσοχή επίσης αυξάνονται.
- Οι νοητικές διαδικασίες και διασυνδέσεις πολλαπλασιάζονται, όπως και η συμβολική ικανότητα.
- Ξεκινά η ανάγνωση και αρχίζουν να καλλιεργούνται οι αναγνωστικές δεξιότητες.
- Βασικά γλωσσικά χαρακτηριστικά αναπτύσσονται.
- Ο εγωκεντρισμός εξακολουθεί να υφίσταται.
- Σε κοινωνικό επίπεδο, τα παιδιά υιοθετούν ρόλους και κυρίως έμφυλους ρόλους.
- Αναπτύσσεται μια πιο εκλεπτυσμένη αυτοαντίληψη.
- Η τηλεόραση γίνεται σημαντική για το παιδί.
- Οι σχέσεις επηρεάζουν την ανάπτυξη (Travers & Travers, 2008: 196).

Αλλά και η Barbara Lehman, στο δικό της αναπτυξιακό μοντέλο για προγράμματα μελέτης της λογοτεχνίας, εκθέτει τα χαρακτηριστικά του παιδιού σύμφωνα με τα ηλικιακά στάδια. Στο προπαρασκευαστικό

(preoperational) στάδιο το οποίο αντιστοιχεί στην ηλικία 2-4 ετών και θεωρεί ως την τυπικά νηπιακή φάση:

- Τα παιδιά αναπτύσσουν γρήγορα ομιλητική ικανότητα και προχωρούν από την ομιλία με απλές λεξούλες στο να χρησιμοποιούν φράσεις. Το λεξιλόγιό τους αυξάνεται και ιδιαίτερα αυτό της καθημερινότητας.
- Τα παιδιά αυτής της ηλικίας είναι εγωκεντρικά, συνεπώς η άποψή τους για τον κόσμο και οι εμπειρίες τους υπάρχουν μόνο μέσα από τη δική τους οπτική. Θεωρούν τον εαυτό τους κέντρο του κόσμου.
- Μαθαίνουν καλύτερα μέσα από τη δική τους, άμεση εμπειρία και το παιχνίδι.
- Πιστεύουν στο μαγικό, καθώς και ότι το φανταστικό είναι αληθινό.
- Η προσοχή τους διασπάται και είναι ιδιαίτερα κινητικά και ενεργητικά.
- Ενώ αρχίζουν να εκδηλώνουν τάσεις ανεξαρτησίας, ταυτόχρονα έχουν ανάγκη ασφάλειας και αγάπης από την οικογένεια.
- Έχουν περιορισμένη αίσθηση του χρόνου και αντιλαμβάνονται κατά απόλυτο τρόπο το σωστό και το λάθος.

Στην ηλικία των 5-7 ετών, τα παιδιά:

- Μαθαίνουν διά της πράξης και με την άμεση εμπειρία.
- Η γλώσσα τους γίνεται ακόμη πιο σύνθετη και συμβολική, καθώς μαθαίνουν να διαβάζουν και να γράφουν.
- Τα ενδιαφέροντά τους και οι εμπειρίες τους διευρύνονται, αποκτούν γνώση των απόψεων που είναι διαφορετικές από τις δικές τους και αρχίζουν να έχουν κατανόηση για τους άλλους.
- Η αντίληψή τους για το δίκαιο είναι πολύ ισχυρή και θέλουν να βλέπουν ότι οι λάθος ενέργειες τιμωρούνται.
- Αναπτύσσουν την αίσθηση του αστείου και αυξάνεται η ικανότητα προσοχής τους.
- Η επιθυμία τους για ανεξαρτησία αυξάνεται, το ίδιο όμως και η

ανάγκη τους να αισθάνονται την αγάπη και την ασφάλεια των γονιών τους και των σημαντικών ενηλίκων (Lehman, 2007: 20-21).

Οι ιδιαιτερότητες του παιδιού προ-αναγνώστη και του πρώιμου αναγνώστη οδηγούν σε μια παιδική λογοτεχνία που να ανταποκρίνεται στις προσληπτικές τους ικανότητες, σε ψυχοσυναισθηματικό, νοητικό και κοινωνικό επίπεδο. Τα παιδιά αυτής της ηλικιακής φάσης —σε σχέση με μεγαλύτερης ηλικίας παιδιά— έχουν άλλου είδους δεξιότητες να κατακτήσουν, πρέπει να αναμετρηθούν με ιδιαίτερες ψυχολογικές διεργασίες, φοβίες και απώλειες και να τις ξεπεράσουν, να αρχίσουν να επεξεργάζονται ορισμένες κοινωνικές σχέσεις, συμβιώσεις και κοινωνικά δεδομένα. Μια τέτοια θεώρηση αξιοποιεί μια άτυπη γνώση της ψυχολογίας της ανάπτυξης, ενώ οι αναφορές στην ψυχαναλυτική παράδοση —που είναι ιδιαίτερα ισχυρή για τη μελέτη των (λαϊκών) παραμυθιών⁸— θα ήταν χρήσιμες ως ένα βαθμό για το μελετητή της λογοτεχνίας για αυτή την ηλικία. Στο σημείο αυτό να διαπιστώσουμε ότι στο πεδίο της θεωρίας της παιδικής λογοτεχνίας επισημαίνεται μια απουσία διάκρισης μεταξύ ψυχολογίας και ψυχανάλυσης. Όπως σχολιάζει και ο Kenneth Kidd, στην παιδική λογοτεχνία και γύρω από αυτήν παρατηρείται μια μετατόπιση, μια τάση προς ευρύτερες ψυχολογικές αφηγήσεις, ακριβώς γιατί η παιδική λογοτεχνία λειτούργησε ως τόπος ψυχαναλυτικών προσαρμογών και αναπλάσεων. Η ψυχανάλυση τροποποιήθηκε σε άλλου είδους ψυχολογικές αφηγήσεις, άλλες νέες και άλλες που ανακυκλώνουν τις παλαιότερες (Kidd, 2011: XX).

Λογοτεχνικές αφηγήσεις για μικρά παιδιά προέκυψαν από ένα τέτοιο σύμπλεγμα ψυχολογικών διεργασιών που αφορούν το παιδί. Άλ-

8. Για τον Bruno Bettelheim το παραμύθι είναι η αληθινή παιδική λογοτεχνία, ακριβώς γιατί είναι ψυχολογικά τόσο χρήσιμο, ενώ για τον Freud το παραμύθι ανήκει όχι τόσο στην παιδική λογοτεχνία όσο στο κάθε μοναδικό παιδί, ουσιαστικά ότι το παραμύθι είναι αφηγηματικό απόθεμα της παιδικής ηλικίας (Kidd, 2011: 1-2). Άλλωστε η αφήγηση του ψυχαναλυτικού πελάτη παρουσιάζει εμφανείς αναλογίες με την προφορικότητα της αφήγησης παραμυθιών.

λωστε η παραγωγή βιβλίων για μικρά παιδιά και κυρίως εικονογραφημένων βιβλίων ήδη από το 1960 σε χώρες με προηγμένη παιδική λογοτεχνία, όπως η Βόρεια Αμερική, επηρεάζεται από την ψυχολογία και τις προόδους της στην προσπάθειά της να κατανοήσει τα συναισθήματα και τους τρόπους σκέψης και αντίδρασης των μικρών παιδιών. Τα συναισθήματά τους προβάλλονται και τα βιβλία αναμφισβήτητα επηρεάζονται από την ευρύτερη μαζική κουλτούρα που ενδιαφέρεται για την προσωπική ευτυχία του καθενός και την αυτοπραγμάτωσή του (Kidd, 2011: 121).

Αλλά και η επίδραση της ψυχολογικής κριτικής υπήρξε σημαντική, πολύ περισσότερο εφόσον συσχετίζει την ανάπτυξη του παιδικού χαρακτήρα με το κοινωνικό συγκείμενο που απεικονίζεται στις ρεαλιστικές από ψυχολογική άποψη αφηγήσεις (Bosmajian, 2009: 185). Ιδιαίτερα αυτή η τελευταία σχέση αποδυναμώνει την κύρια αδυναμία της αναπτυξιακής ψυχολογίας, δηλαδή ότι η ορθολογική ανάπτυξη του παιδικού νου τείνει να παρουσιάζεται ως μια γραμμική, προβλέψιμη και προδιαγεγραμμένη διαδικασία (Πεχτελίδης & Κοσμά, 2012: 148). Με άλλα λόγια, εάν η «προβλέψιμη» βάσει της ηλικίας ανάπτυξη του παιδιού μοιάζει να οδηγεί στην ιδέα περί φυσιολογικών και κανονικοποιημένων παιδιών, το ότι η ανάπτυξη του παιδικού χαρακτήρα συνδέεται με το κοινωνικό συγκείμενο οδηγεί στην ιδέα περί παιδιών ως εξατομικευμένων υποκειμένων. Έτσι, οι επιμέρους ιδιαιτερότητες των παιδιών υπάρχουν ακόμη και για τη μικρή ηλικία, εξαρτώνται από τις έμφυλες, φυλετικές, κοινωνικές ή άλλες διαφορές και αναδεικνύονται στα βιβλία για μικρά παιδιά.

Αυτό λοιπόν που θα μας απασχολήσει στην παρούσα μελέτη είναι πώς όλες αυτές οι διεργασίες μεταφέρονται από τους συγγραφείς στα παιδικά βιβλία. Πώς αποτυπώνονται οι ψυχολογικές, νοητικές και κοινωνικές καταστάσεις του μικρού παιδιού, αλλά και οι εσωτερικές αλλαγές του στα κείμενα για παιδιά αυτής της ηλικίας, είτε είναι σε θέση να τα διαβάσουν μόνα τους είτε τους τα διαβάζουν οι ενήλικοι. Κυρίως πώς μέσα από αυτά προτείνονται διαδικασίες ταύτισης και προβάλλονται ανάλογα πρότυπα προς ταύτιση στο εκτός κειμένου παιδί. Τέ-

λος, πώς μέσα από τις κειμενικές εκδοχές που υπάρχουν στα παιδικά λογοτεχνικά βιβλία προετοιμάζεται το παιδί για να αντιμετωπίσει την παρούσα φάση της ζωής του, αλλά και να περάσει στην επόμενη, διασχίζοντας έτσι το πρώτο στάδιο των διαδικασιών ωρίμανσης, διαδικασιών οι οποίες διατρέχουν την ανθρώπινη ζωή.